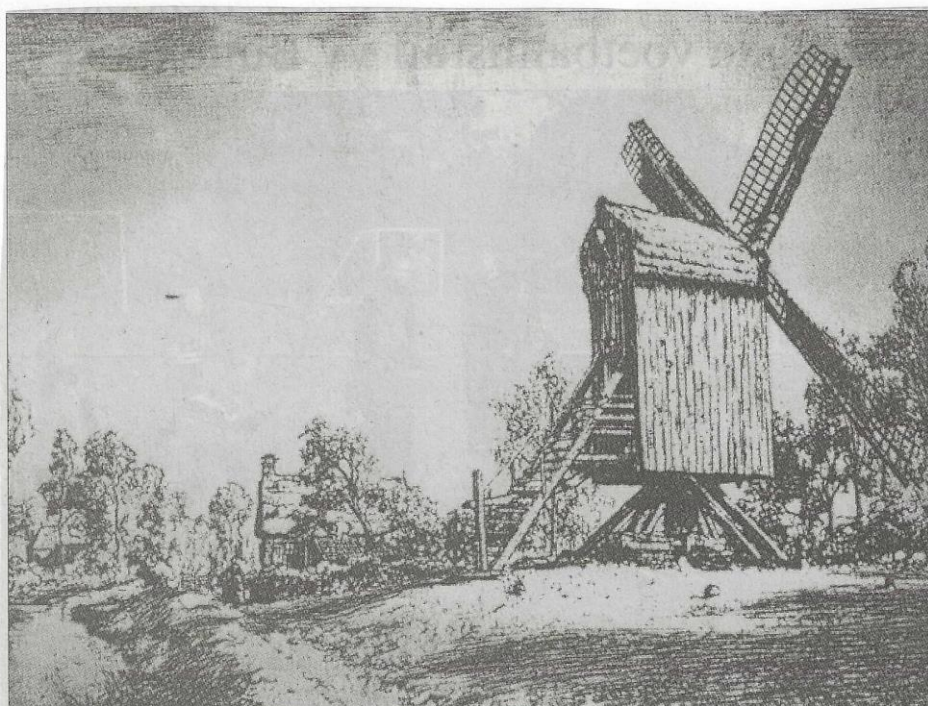

NIEUWSBLAD VAN NOORD-OOST FRIESLAND-WOENSDAG 27 OKTOBER 2004

'Complotten van 40-50 man sterk...'

Smokkelarij aan de grenzen van Achtkarspelen en omgeving in de 19de eeuw

Door Dirk R. Wildeboer te Buitenpost,
secretaris van de Stichting Oud-Achtkarspelen.
Internet: <http://home.hetnet.nl/~oudachtkarspelen>.

Korenmolen te Rottevalle, door een storm geveld in 1921.

In dit artikel staat 'het Gemaal' centraal. Dit was een belasting in vorige eeuwen op het malen van graan en op de invoer van meel en meelproducten, waarvan brood het belangrijkste was.

Inleiding

De opbrengsten voor de Friese Staten uit het Gemaal waren in de periode 1650-1750 aanzienlijk, omdat minimaal enkele honderden guldens per korenmolen geheven werden. Bij de molen werd deze belasting ingebouwd. Aan het einde van de 18de eeuw werd deze heffing nog tot de belangrijkste van het gewest gerekend. Bijna alle belastingen werden verpacht. Dit hield in dat de Staten gewoonlijk jaarlijks aan de hoogstbiedende de invordering van zekere belastingen opdroegen. De pachter moest er zelf maar voor zorgen dat hij zijn pacht som er weer uitkeeg. Deze figuur is dus zeer wel vergelijkbaar met de tollenaar die we uit de bijbel kennen; hij had daarmee ook diens grote impopulariteit gemeen. Voor de overheid had deze gang van zaken

het voordeel dat de belastingen binnenkwamen zonder dat er ambtenaren behoeften te worden aangesteld. De hiervoor bedoelde belastingen waren bijna allemaal verbruiksbelastingen die drukten op de eerste levensbehoeften en op populaire genotmiddelen. Zo kende men in Fryslân de imposten op het gemaal, beestiaal, koffie en thee, zout, tabak, brandewijnen en vele andere. Uiteraard drukten deze imposten het zwaarst op de arme bevolkingsgroepen. In 1748 ging er een golf van onlusten door de republiek. Verscheidene hervormingen werden geëist, onder meer op het terrein van de belastingheffing. Onder pressie van de doelisten (een politieke groepering), besloten de Friese Staten tot afschaffing van de 'verpachte middelen'. Hiervoor in de plaats kwam een 'quotisatie', een belasting naar draagkracht.

Deze belastingregeling werd echter na ruim een jaar al weer afgeschaft. In 1750 werd het Gemaal opnieuw ingesteld, echter nu zonder de zo zeer gehate verpachting. Na de tijd van Napoleon werd het Gemaal weer in-

gevoerd en vanaf 1818 was er in deze provincie een ordonnantie op het gemaal. Zonder betaling van invoerrechten mochten brood en meel niet worden ingevoerd. Omdat in de provincie Groningen deze belasting niet gold, was het dus lucratief om eens stiekem de provinciegrens over te steken om wat te smokkelen. De opgelegde boetes bij overtreding van onder andere f 100,- en f 300,- waren buitensporig hoog en zoals uit onderstaande brief van de grietman van Achtkarspelen blijkt, was het niet mogelijk dat deze konden worden betaald. Het jaarloon van een arbeider was destijds niet hoger dan f 200,-. Na de grondwetsherziening van 1848 kwamen er nieuwe zienswijzen in ons land. De vrijhandelsgedachte blies aan handel en ruilverkeer nieuw leven in. Deze vrijheidsgedachte bracht onder andere afschaffing van de verbruiksbelastingen. Aan het Gemaal kwam in 1855 een einde. Het was in 1865 dat de andere accijnzen, zoals die op brandstoffen en op schaaap- en varkensvlees werd afgeschaft.

Brief grietnijbestuur van Achtkarspelen

Op 13 april 1821 schreef dit bestuur een brief naar de officier van justitie te Leeuwarden, waarvan het eerste deel was als volgt: *"Sedert eenigen tyd heeft de Sluikery van brood en meel uit de Provincie Groningen zoodanig hand over hand toegenomen, dat Complotten van 40-50 man sterk zich naar Groninger Op-einde hebben begeven om van daar brood en meel hier binnen te sluiken, welke plaats daartoe zeer geschikt is als gelegen op de Grenscheiding tussen de Provincie Groningen en deze Grieteny. Dit strekt niet alleen aanmerkelijk ten nadeele van onze Grietenykas, maar ook onvermydelyk ten gevolge moet hebben (indien de Sluikery niet kan worden beteugeld) het verval van onze bakkeren". Verder schreef men uit Buitenpost, dat politiebedienden er in waren geslaagd om "eenige van de controventeurs op heter daad te betrappen". Dit waren Hendrik Tymens van der By, Fokke Jans Hamstra, Hendrik Lubbes Witteveen, Arend Wytzes Venema, Hendrik Derk Schieving, Hendrik Freerks Tillema en*

Gerben Jelmers. De opgemaakte processenverbalen werden bij de brief van de grietman naar Leeuwarden gestuurd met het verzoek "de schuldigen inregten te willen vervolgen, alzoo wy niet met deselven hebben kunnen transigeren", wat volgens "van Dale" moet betekenen "een vergelyk te treffen". Vervolgens werd in de brief opgemerkt dat de meeste smokkelaars arbeiders waren en zeer waarschijnlijk de boete niet konden betalen. "Het komt ons dan ook zeer gewenscht voor dat diegenen van hen in dat geval met gevangenis worden gestraft, daar zy steunende op hun onvermogen de Sluikerij straffeloos te kunnen exerceren".

Ook werd in de brief nog gewezen op het feit, dat enkele smokkelaars in opdracht van hun werkgever op pad waren gegaan. Dit was vrij zeker het geval met Hendrik Lubbes Witteveen, "die daartoe is gebezigd door zijn meester Jelle Alberts Postmus". Aan het slot van het schrijven werd er nog op gewezen dat het bestuur niet in staat was om het smokkelen te doen ophouden, omdat Achtkarspelen voor een

groot gedeelte aan de provincie Groningen grensde. Aldus "Grietman en Assessoren van Achtkarspelen. Geteekent: S. van Haersma. Ter ordonnantie van derzelven, Get. F.J.M.M. Mulier, Secretaris".

De genoemde Postmus was boer te Harkema-Opeinde, die zijn arbeider Witteveen voor het smokkelen "bezigde". Het ziet er niet naar uit dat de betrapte smokkelaars door de officier van justitie zijn vervolgd. In de rechterlijke archieven is hier niets van te vinden.

"Sluipstaartende wegging"

Andries Poelstra van Surhuizum werd door de gemeente-veldwachter op heterdaad betrapt, toen hij een zak tarwemeel wilde invoeren. Hoe dit allemaal toeging en onder welke omstandigheden, kunnen we nog lezen in het verslag van de "Teregtzitting van de Regtbank van eersten aanleg" te Leeuwarden, gehouden op 11 februari 1819. Hierna volgt voor een deel de tekst van het verslag, waarvan de aanhef bij dit artikel is afgedrukt. "De Beklaagde verschijnt voor de Regtbank. De President vraagt hem naar Zijne Namen, Ouderdom, Bedrijf, Geboorte en Woonplaats? Waarop hij antwoordt: Andries Lippes Poelstra, oud 44 Jaren, Arbeider, geboren en woneende te Surhuizum. De Officier doet verslag van de Zaak ten laste van den Beklaagde en verzoekt, na voorlezing van een Proces-Verbaal opgemaakt door den Ontvanger der Grieteny Achtkarspelen, dat de Getuige van der Veen mag worden gehoord. De President doet, na voorlezing van

dit Proces-Verbaal, de Getuige binnen Staan, beëdigt en verhoort hem in maniere als volgt. Klaas Rudmers van der Veen, oud 45 Jaren, Dienaar der Justitie, gestationeerd te Buitenpost, deponereert dat hij in den avond van de 17 Maart, ongeveer te 8 à 9 Uur, iemand uit de Provincie Groningen in dezen met een Zak op het hoofd had zien komen en hem gevraagd hebbende van waar en voor wie hij dit had gehaald. Getuige had deze persoon tevens gevraagd of hij het visiteren wilde, hetgeen hij met Ja beantwoordde. Dat toen deze persoon de Zak van zijn hoofd had gesmeten en Sluipstaartende wegging. Als wanneer hij Getuige zeer duidelijk zag dat het Andries Lippes Poelstra was.

Dat hij toen deze Zak, waarin zich tarwenmeel bevond, naar den Grieteny-Ontvanger had gebracht, welke dan ook in den laten avond met hem naar het huis van Poelstra was gegaan, welke toen reeds te bed waren.

Dat zij toen aan Poelstra en deszelfs huisvrouw gevraagd hadden vanwaar en voor wien het meel was en dat toen de laatstgenoemde met betraande oogen verhaalde dat de Bakker Bosma, voor welke zij met de bollekorf loopt en voor welke haar man wel eens werkt, den vorigen avond ten haren huize was gekomen, haar man verzoevende om een half lopen weiten meel van Groninger Opeinde voor hem te halen, hetgeen hij al eerst geweigerd, doch het naderhand niet durvende weigeren, dan ook aangenomen heeft. Dat Poelstra dit dan eindelijk ook zeer deemoedig bekend heeft. Hierna volgde een veroordeling tot een geldboete van f 300,-. Daar boven moest hij de kosten van de procedure nog betalen en het ingevoerde tarwenmeel werd verbeurd verklaard.

''Een half- en een vierde part brood''

Martje Martens Oort van Munnikezijl verscheen op 28 januari 1819 voor haar rechters. Martje had in Groningerland met haar man seizoenwerk gedaan en had daar voor hen zelf een vierde part brood gekocht, terwijl zij op verzoek van de schoolmeestersvrouw in het dorp een half brood mee had genomen. Deze vrouw was volgens het rechtbankverslag ''zeer oud en haar man was sukkelende'' en Martje Martens ''beschouwde dit als een dienst voor de oude vrouw''. Maar in Stroobos werd zij aangehouden door de opzichter ''hebbende het half brood en het vierde part, van hetwelk zij reeds iets genuttigd had'', bij zich. Het vierde part mocht zij houden, maar het half brood werd verbeurd verklaard. Martje bekende dat zij wel ''bewust was geen brood uit Groningerland naar Vriesland te mogen vervoeren''. De opgelegde boete was f 300,-.

''Brood voor een oud paard''

Op de zitting van 20 september 1821 was Gerrit Willems Terborg, oud 17 jaar, geboren en wonende te Kollum, van beroep arbeider cichoreifabriek, de beklaagde. Hij was ook in Stroobos aangehouden door ''Jitze Douwes Feenstra, oud 33 Jaren, Opzigter van 't Gemaal en Gaarder''. Terborg kwam met een wagen uit de richting van Groningerland met daarop enige kisten. In één kist zat brood en omdat hij geen invoerbewijs kon tonen, werd dit brood in beslag genomen en proces-verbaal opgemaakt. Gerrit verklaarde op de zitting ''dat hij dit brood uit Groningerland had medegenomen voor het paard, hetwelk hij voor de wagen had, omreden hij niet wist hoe lang hij onder weg konde zijn, te meer daar dit een oud paard is''. De geldboete was f 100,- met verbeurdverklaring van het brood.

''Roggenbrood uit Groninger Opeinde''

In Surhuisterveen woonde in 1821 Rommert Kiers Metzlar, oud 30 jaren, opzichter van het provinciaal gemaal. Op 20 juni van dat jaar ''zich bij Surhuisterveen op het land bevindende, zag hij aldaar aankomen het

dochtertje van Albert Diemers uit Noorder Dragten met een zak op de rug. Dat hij haar alsdan vroeg wat zij aldaar had, zij zeer bedremmeld ten antwoord gaf van brood''. In de zak zaten ''Twaalf Nederlandsche ponden roggenbrood, volgens het zeggen van het meisje afkomstig van den Bakker van Groninger Opeinde''. De vader Albert Diemers, 47 jaar, arbeider, geboren te Rottevalle, verklaarde op de zitting dat hij nog wat rogge had liggen en dit naar de bakker te Opende had gestuurd om dit te ruilen voor brood, omdat hij hiervoor meer brood kon krijgen dan bij de bakker onder Drachten. De uitspraak was een ''geldboete van Een Honderd Nederlandsche Guldens'', betaling van de kosten van de procedure en verbeurdverklaring van het brood.

Enige maanden later, op 11 augustus 1821 werd ook door opzichter Metzlar bij Surhuisterveen Gerke Wijtzes uit Noorder Dragten in de kraag gegrepen voor het halen van brood uit Opende, waarvan geen invoerbewijs kon worden getoond. Op de rechtzitting verklaarde Gerke, oud 49 jaar, arbeider van beroep, dat ''hij het brood uit Groningerland had gehaald, omdat het aldaar goedkoper is dan in deze Provincie, hetgeen hem, daar hij het armoedig heeft, zeer goed te stade komt''. Ook in dit geval f 100,- boete.

Klagende bakkers

Evenals in Achtkarspelen zat men ook in Smalingerland met het probleem van de smokkel van brood uit de provincie Groningen. De bakkers in Drachten klaagden steen en been dat ze hierdoor minder verkochten. Date W. de Haan en een paar andere broodbakkers uit deze plaats schreven een brief aan het provinciebestuur van Fryslân, waarin ze naar voren brachten dat ''hun beroep verviel voor invoer ter sluike van roggenbrood uit Groningerland''. Het verzoek van de bakkers was: afschaffing van de provinciale belasting op het gemaal, het tractement van de keurmeesters, die volgens de briefschrijvers toch niets deden, te gebruiken voor beteugeling van de sluikehandel. Ook een oplossing zou zijn om dezelfde belasting in Groningerland te laten invoeren. Zoals gebruikelijk, ging er weer een brief van de gouverneur van de provincie naar de grietman en

assessoren van Smallerland, om inlichtingen over het door de bakkers aangedragen probleem. Deze gingen vrij uitvoerig op de zaak in en de inhoud van de brief naar Leeuwarden was in grote lijnen als volgt: Het kwam wel eens voor dat arbeiders die in het veen werkten, zich aan het sluiken van brood gingen schuldig maken. Dat kon niet worden ontkend. Het grietenijbestuur sprak zijn twijfel er over uit, of het wel zo erg was, als door de bakkers werd geschetst. "Volgens zeggen gaat men met een vierde zak roggen naar Groningerland en neemt hiervoor brood zonder impost mede terug". Dat was dus een kwestie van ruilen van rogge voor roggenbrood. Verder was het volgens het bestuur in Drachten zo, dat men wel kon beseffen dat lang niet alle arbeiders in de gelegenheid waren om aan deze actie deel te nemen.

"Het zijn enkelen onder hen, die om der suppl. uitdrukking te bezigen, in den snerpanden winter, als er weinig valt te verdienen, een vierde zak rogge kunnen bekomen. Maar buiten dit alles zal toch de geheele sluikerij wel spoedig van lieverlede vervallen. Als in het voorjaar het werk weder openkomt, ontbreekt de tijd er toe. Want uit de baggerpet zullen de arbeiders niet naar Groningerland lopen om brood te sluiken". Volgens de bestuurders van Smallerland waren er in Drachten te veel nieuwe bakkers bij gekomen, waardoor de spoeling voor de rest dunner was geworden. Vandaar dat bakker Date de Haan en collega's zo klaagden over hun teruglopende omzet. Grietman en assessoren hadden wel een oplossing voor het probleem en kwamen met het volgende advies aan gedeputeerde staten: "dat door Ued. gr. Achtb. de ordinantie op het gemaal in zoo verre werde gealtereerd dat voortaan van de rogge, die tot het bakken van grof roggenbrood zoude worden en die dus niet gemalen maar slechts gebroken wordt, geenen impost betaald wierde, maar als Stookgraan en beestvoeder op een consent wierde naar den molen gebracht". Met andere woorden, men moest de voorschriften maar wat aanpassen. Het provinciebestuur nam dit advies echter voor kennisneming aan en de klagen de bakkers hadden geen succes met hun verzoek. Want ook in de jaren na 1830 bleven zij klagen

over het in- en uitvoerreglement dat hun bedrijf belemmerde.

"Nietige, gezochte acties"

Het aanhoudende geklaag van de bakkers over hun slechte broodverkoop had wel tot het gevolg, dat de commiezen werden aangespoord om tegen de smokkel op te treden. Ze werden zelfs zo actief, dat ze op 4 september 1838 rijtuigen, komende van de jaarmarkt te Norg, gingen inspecteren op zoek naar Drentse stoeten. De grietman vond dit te ver gaan, zoals blijkt uit een brief naar de inspecteur. De stoeten waren voor eigen gebruik en de keuze van de onderzochte rijtuigen riekte naar willekeur. Bovendien was bij de actie kleding van een meisje beschadigd en kinderspeelgoed vertreden. Eén van de commiezen, de man luisterde naar de naam van Rooster, werd later lastiggevalen en op hem werd zelfs een spotlied gemaakt. De ambtenaar had zich zeer gehaat gemaakt "wegens nietige, gezochte acties". Commies Rooster beklagde zich hierover bij de grietman, maar deze gaf te kennen dat hij hieraan weinig kon doen, omdat de maker onbekend was en in de tekst van het lied niemand met name werd genoemd. Toch liet de grietman de schoolkinderen waarschuwen het niet te zingen. De grietman adviseerde de inspecteur de overijverige ambtenaar maar over te plaatsen om een einde aan de commotie te maken. Aldus gebeurde dit en commies Rooster werd op 11 december 1839 overgeplaatst naar een ander rayon.

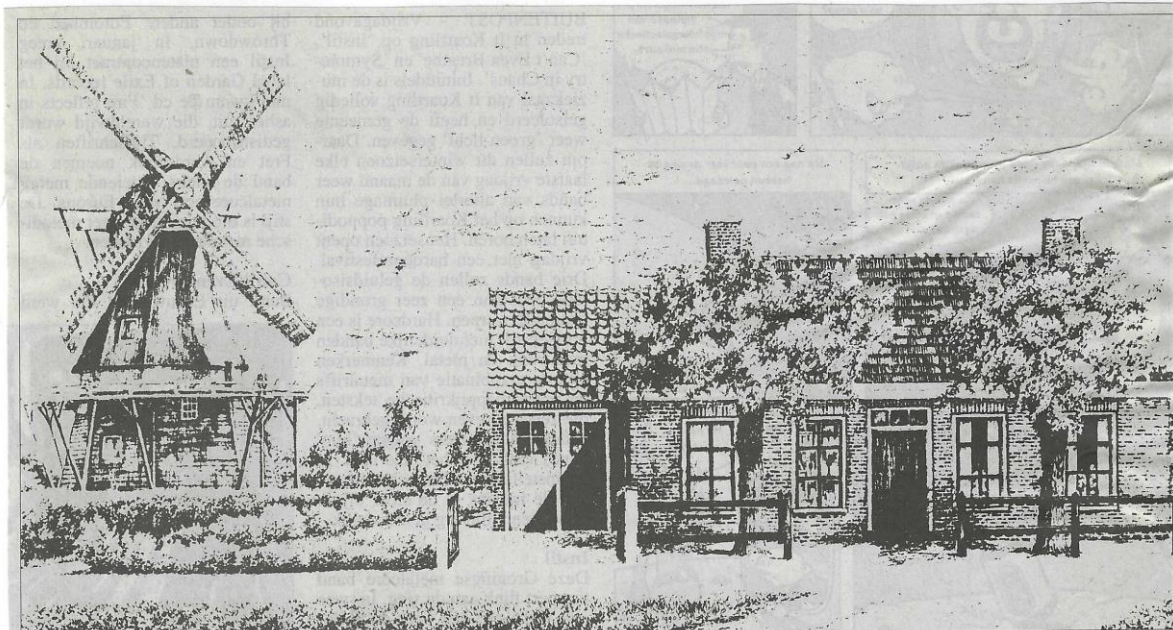
Bronnen:

- gemeente-archief van Achtkarspelen en Tresoar te Leeuwarden.
- "Geschiedenis van Smallerland" (P. van Schaik)

DIT WAS EEN PUBLICATIE NAMENS DE STICHTING OUD-ACHTKARSPELEN

Naschrift

De in deze reeks gepubliceerde artikelen zijn ook in boekvorm (ringband) verkrijgbaar. Onlangs is deel 5 gereedgekomen. Het laatste artikel in dit deel was van 24 maart 2004. Mocht u belangstelling hebben? Telefoonnr. 0511-541920 (Wildeboer). Kosten 5 euro per exemplaar. De opbrengst komt ten bate van onze stichting.

Deze korenmolen op Kootstermolen, afgebroken plm. 1920, stond op de plek waar nu een garagebedrijf is gevestigd. Op een oude kaart van Christiaan Schotanus (1664) staat deze locatie aangeduid als 'Kaele Beintum' en stond er destijds ook al een molen.

Rechtzetting

van de
Rechtbank van eersten aanleg zitting houdende te Zeuwarden

op
Vonderdag den *Elfden* February ten
Duizend acht hondert en Negentien
Correctionneule Daken.

De Zitting is geopend ten tien Ure Voormiddags.

De Zeuwarder recht der Saak te zelle ingebereven
met *187* De Officier by de Rechtbank van
eersten aanleg Zitting houdende te
Zeuwarden, Ambthaber Klager
Andries Lippes Polstra, Be-
schuldige van Overtreding van
de Ordonnantie op het Gemaal
Beklaagde.

Eerste deel van een rechtbankverslag uit 1819.

R E G L E M E N T

van Plaatselijke belasting in de Grootenij-Acht-Haarlem
 op den invoer aldaar van voor de Rijks belasting verimpost meel,
 brood en gebak.

E E R S T E A F D E E L I N G.

Van den ophef der belasting in het algemeen.

Art. 1.

Natuur en hoegrootheid der belasting.

In de *Grootenij-Acht-Haarlem* zal ter concurrentie van de in dezelve geheven wordende opcenten op de Rijks belasting op het *gemaal*, vóór den invoer van elders voor die Rijks belasting verimposte, *meel, brood en gebak*, worden gevorderd de volgende belasting, ingevolge het tarief bij Zijner Majesteits besluit van den 23 December 1834, no. 80, vastgesteld:

Van ieder *honderd* Nederl. ponden, meerdere en mindere kwantiteiten naar evenredigheid.

Ongebuid tarwemeel	f 2,55
Gebuid tarwemeel	» 4,00
Meel van ongepelde spelt	» 2,04
Gebuid meel van spelt	» 3,22
Roggemeel	» 0,77
Week tarwebrood van ongebuil meel	» 2,00
Week tarwebrood van gebuilde meel	» 2,84
Week brood van ongepelde spelt	» 1,60
Week brood van gebuilde speltemeel	» 2,27
Week roggebrood	» 0,58
Hard tarwebrood of tarwen scheepsbeschuit	» 3,00
Hard brood van speltemeel	» 2,40
Hard brood van roggemeel	» 0,90
Fijne beschuit van tarwemeel	» 3,78
Koek en dergelijk gebak van tarwemeel	» 2,00
Koek en dergelijk gebak van roggemeel	» 0,58